

Šubica, ki jo združenje organizira, pišeta akademska slikarka Agata Pavlovec in fotograf Tomaž Lunder.

Med osebnosti, ki so se s svojim delom pomembno zapisale v loško zgodovino, sodi nedvomno tudi lanskoletni jubilarant Ivan Oman. Ob njegovi 80-letnici so mu v Škofji Loki pripravili slavnostno akademijo, na kateri ga je predstavila dr. Rosvita Pesek. Njen zapis si lahko preberete v Razgledih. Poglavlje Gradivo in spomini zaključujeta nekrologa v spomin na Franca Branislja, pomembnega škofo-loškega in slovenskega gospodarstvenika, in Milenka Arnejška, pedagoga in alpinista, od katerih smo se poslovili v lanskem letu. Oba zapisa je pripravil Alojzij Pavel Florjančič.

DELOVANJE MUZEJSKEGA DRUŠTVA je zaokroženo v petih prispevkih. Prinašajo poročilo z zadnjega zbora članov MD, predstavljajo lanskoletne Blaznikove večere, še posebej večer, posvečen loškemu rojaku dr. Tinetu Debeljaku, novosti iz knjižne zbirke Doneski in druženje članov društva na izletu v Idrijo. Avtorja prispevkov sta Helena Janežič in mag. Aleksander Igličar.

Na zadnjih straneh LR je predstavljeno še pet knjig iz obsežne domoznanske knjižne bere za leto 2009. Za bralce jih je izbrala, prebrala in predstavila Snežna Taler. Kroniko dogodkov na Loškem pa je kot vedno pripravil Franc Podnar.

Loške razglede zaključuje poglavje **OBJAVE VIROV**, kjer je objavljen peti del srednjeveških obračunov loškega gospostva, ki jih je iz nemškega jezika in gotice transkribiral in z opombami opremil dr. Matjaž Bizjak.

Zelo lepo oblikovan in bogato slikovno opremljen zbornik je izšel v nakladi 800 izvodov. Izid je finančno podprla Občina Škofja Loka.

Judita Šega

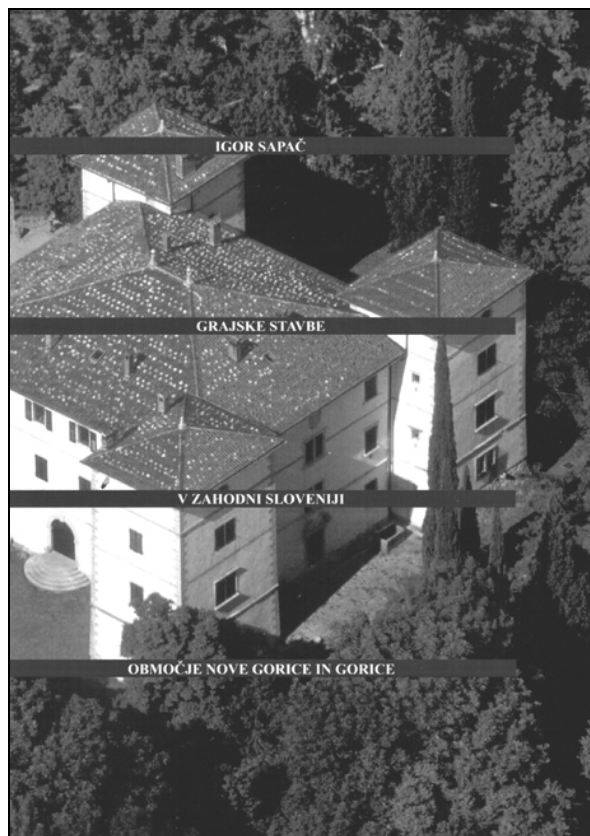
Igor Sapač: Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. Knjiga 3, Območje Nove Gorice in Gorice. Ljubljana : Viharnik, 2010, 356 strani.

Knjiga Grajske stavbe v zahodni Sloveniji; Območje Nove Gorice in Gorice je dvaindvajseta knjiga široko zastavljene zbirke Grajske stavbe v Sloveniji, ki jo je v začetku 90. let zasnoval in začel izdajati takratni vodilni slovenski kastelolog Ivan Stopar. Stopar je predstavil stavbe na Štajerskem in v Prekmurju, ter na Gorenjskem in Dolenjskem. Njegovo delo je nadaljeval Igor Sapač, ki je v treh knjigah opisal stavbe na Notranjskem, nato pa se je lotil grajskih stavb v zahodni Sloveniji, ki jih je opisal v treh knjigah: Zgornja Vipavska dolina,

Spodnja in srednja Vipavska dolina in v tukaj predstavljeni knjigi z naslovom območje Nove Gorice in Gorice. Pred kratkim je izšla še triindvajseta knjiga z naslovom Brda in Zgornje Posočje. V pripravi pa je še štiriindvajseta Kras in Primorje. S to zbirko se Slovenci vključujemo med evropske države, ki so to izjemno pomembno dediščino že predstavile na podoben način. S temi deli lahko Igorja Sapača, kljub njegovi mladosti, lahko uvrščamo med vodilne in eminentne slovenske kastelologe.

Pričujoča publikacija je velikega pomena za razumevanje grajske dediščine in njenega razvoja na Goriškem, ki je bila z raziskovalnega vidika precej zapostavljena. To je sploh prvi temeljit topografski pregled grajskih stavb v okolici Nove Gorice. Goriška je bila v minulih desetletjih na robu zanimanja, v primerjavi z osrednjo Slovenijo. Vtis je, da so bila kastelološka raziskovanja v preteklosti »kranjsko-centrična«. Na to je vplivalo več dejavnikov, med drugim mejna razdelitev leta 1947, ki je razkosala ozemlje nekdanje dežele Goriške in se je tako izgubil občutek za goriško pripadnost.

Sicer so bili nekateri gradovi že opisani v nekaterih osrednjih publikacijah v osemdesetih letih, vendar so raziskovalci obravnavali le nekaj najbolj poznanih gradov na Goriškem, Vipavskem ter Krasu. To so bili vipavski stari grad, Lanthierjev dvorec v Vipavi, Zemono, Rihemberk, Vogrsko, Krom-

berk, Vipolže, Dobrovo, Socerb. Vse ostale, manj poznane in manjše grajske stavbe so bile izključene iz znanstvenih raziskovanj. Delno se je to spremenilo od 90. let naprej, ko so bili posamezni dvorci opisani v krajevnih zbornikih in drugih podobnih publikacijah. Vendar celovite topografske študije, ki bi zajela tako veliko število grajskih stavb na Goriškem, nismo imeli. Celostni obravnavi sta utrlji pot mogoče le dve deli, in sicer doktorska disertacija Nataše Štupar Šumi, Stavbna dediščina na Krasu iz leta 1996, in knjiga Vile na Goriškem in Vipavskem Helene Seražin, ki pa nam ne prinašata tako podrobne analize kot Sapačevu delo.

Kar daje dodatno vrednost Sapačevi študiji, je tudi način njene zasnove. Knjiga namreč presega državne okvire Republike Slovenije. Sestavljena je iz treh delov. Prvi del je pregled grajskih stavb na območju Republike Slovenije, torej nekdanje vzhodno obrobje deželne mesta Gorice, drugi in tretji del pa sta posvečena pregledu grajskih stavb na ozemlju Republike Italije. V drugem delu avtor obravnava dvorce na območju Gorice, v tretjem pa dvorce v njenem zahodnem obrobju, torej dvorce v Podgori, Pevmi, Mošu, Ločniku, Šent Mavru itd. Avtor je zadnja dva dela dodal kot dopolnilo, da lahko bralec lažje razume pomen grajskih stavb na ozemlju Republike Slovenije, katerih nastanek je vezan na nekdanjo goriško historično celoto, in si tako pridobi celostno podobo.

Avtor ugotavlja, da je bilo na tem prostoru sicer malo starih utrjenih srednjeveških gradov. Med njimi je bil poleg gradu v Šempasu, ki je bil močno utrjen zlasti v času turških vpadov v drugi polovici 15. stoletja, in visoko srednjeveškega gradu iz 11. stoletja v Vitovljah, ki je verjetno propadel v 13. stoletju in so bile njegove ruševine domnevno vključene v kasnejši protiturški tabor, eden najpomembnejših solkanski grad. Znameniti listini Otona III. iz 1001 nam sporočata, da je bil Solkan zaradi gradu na začetku 11. stoletja pomembno upravno in cerkveno središče na območju srednjega toka reke Soče, kjer se je pozneje razvila Goriška grofija. Gorica je imela takrat precej manjši pomen. Omenja se kot vas, ki so ji dali ime Slovani. Solkanski grad, katerega lokacija še danes ni povsem znana, je imel izrazit strateški pomen, ker je nastal ob prehodu Goriške ravnine in Vipavske doline v ozko dolino Soče. Vendar je ta pomen izgubil že v drugi polovici 11. stoletja in pozneje začel propadati, ker ga je nadomestil novi, večji in udobnejši grad v Gorici.

Solkan je torej v naslednjih stoletjih zasenčila Gorica s svojim gradom, ki je zlasti od začetka 13. stoletja, ko jo je oglejska cerkev skupaj s številnimi ozemlji podelila v dedni fevd Goriškemu grofom, postala močno središče njihove fevdalne posesti. Ob gradu se je že v 12. stoletju razvila urbana naselbina, ki je leta 1307 dobila mestni privilegij. Leta 1455 je bila mestu priključena še vaška naselbina ob vznožju

grajske vzpetine. Grad je Goriškemu grofom služil le za občasno rezidenco. Po izumrtju Goriških grofov in po kratkotrajni beneški zasedbi 1508 je leta 1509 dokončno prišel pod habsburško oblast. Postal je rezidenca goriškega deželne glavarja in sedež deželnih stanov ter pomembna avstrijska utrdba proti Beneški republiki.

Gorica je bila torej od visokega srednjega veka pa vse do konca prve svetovne vojne politično, upravno, gospodarsko in kulturno središče dežele Goriške. V Gorico so se z različnih koncev Habsburške monarhije priseljevale številne plemiške družine, ki so ustvarjale omikano evropsko kulturo. Poleg manjšega števila srednjeveških gradov so zaradi bližine Gorice nastajali manjši srednjeveški dvori. To so bile manjše rezidence nižjega plemstva ministerialov, vitezov Goriških grofov. V kasnejših stoletjih novega veka pa so večinoma na temeljih teh dvorov zrasli novi renesančni in baročni dvorci. Ta sorazmerno majhen prostor okrog Gorice je bil zelo na gosto pozidan z dvorci v primerjavi z ostalimi predeli Slovenije.

Igor Sapač je v knjigi podrobno predstavil kar 63 grajskih stavb, tudi takšne, ki jih zaradi burnega in iz kulturnega vidika tudi uničujočega 20. stoletja ni več ali so tako predelane, da gredo mimo njih še domačini, ne vedoč, da so bila nekoč domovanja plemičev. Avtor je s pomočjo obstoječe literature o vsakem dvorcu podal zgodovinski oris in ga dopolnil s podrobnim umetnostno-arhitekturnim orisom. Pri tem je prišel marsikje do novih pomembnih dognanj. Tekst je lahko berljiv. Opisi so opremljeni s stavbnimi načrti, bogatim slikovnim arhivskim materialom, ki nam kaže videz stavbe v preteklosti, in s fotografijami zdajšnjega stanja, ki jih je avtor marsikje sam posnel. Kar daje knjigi posebno vrednost, so avtorjeve aksometrične študije. To so računalniške rekonstrukcije domnevnih posameznih faz stavbnega razvoja, ki jih je avtor izdelal na podlagi podrobnih kasteloloških metod in so na nek način njegova novost pristopa k znanstveni obravnavi.

Posebna kategorija plemiške dediščine, ki jo Sapač tudi obravnava v svoji knjigi, so palače v Gorici. Te po pravnem statusu, ker niso bile sedež zemljiških gospostev, ne sodijo med grajske stavbe, predstavljajo pa urbani antipod podeželskih dvorcev. Mnoge so bile mestne rezidence istega plemstva, ki je imelo svoja zemljiška gospostva na goriškem podeželju. Avtor obravnava vse pomembne plemiške palače v Gorici, ki so nastale v različnih stoletjih. Nekatere so gostile številne pomembne osebnosti od avanturistov, kot je bil Giacomo Casanova, komediografov, do kronanih glav in celo papež Pij VI. je leta 1782 prespal v eni izmed njih. Z nekaterimi palačami so bili tesno povezani zadnji bourbonski kralji. V dvorcu Cingrof je leta 1836 umrl zadnji francoski kralj iz rodbine Bourbonov Karel X. Ne-

kateri od obravnavanih dvorcev so nastali šele v drugi polovici 19. stoletja. Tak je bil двореc plemiške družine Ritter, ki je bila vodilna družina med goriškimi industrialci 19. stoletja. Pri nekaterih stavbah avtor z novimi izsledki razbija stare mite, ki so jih predhodni raziskovalci sprejemali kot zgodovinska dejstva. Takšen primer je denimo ena najimenitnejših palač, palača Attems Petzenstein na Trgu Edmondo De Amicis (nekoč Trg na Kornu), za katero je že od konca 18. stoletja zaradi napačne navedbe, ki jo je v svoji knjigi *Fastorum goritiensium* iz leta 1798 objavil Pietro Antonio baron Codelli, veljalo, da je bil avtor njene prezidave najbolj ugleden avstrijski baročni arhitekt v obdobju vladavine cesarice Marije Terezije, Nicolò Pacassi. Italijanski umetnostni zgodovinarji so do danes nekritično povzemali Codellijevo navedbo, saj je prispevala k ugledu Gorice. Sapač je na podlagi virov ugotovil, da se je Codellijev navedek v resnici nanašal na Nicolòjevega deda Giovannija Pacassija in da Nicolò Pacassi pri projektu ni sodeloval, saj je bil med letoma 1743 in 1761 po naročilu Marije Terezije zaposlen z gradnjo in preurejanjem dunajskih dvorcev Schönbrunn in Hetzendorf.

V Habsburški monarhiji so imeli vsi dvorci na Goriškem podobno funkcijo. Nastali so kot rezidence goriškega plemstva, ki je dajalo deželi poseben nadnacionalni pečat. Prva svetovna vojna je mnoge precej poškodovala, nekatere tudi povsem razrušila, kot na primer Attemsov двореc v Podgori, Locatellijev in Gironcolijev двореc v Vrtojbi. Tisti, ki so vojno preživeli, so bili v obdobju kraljevine Italije po večini vsaj za silo obnovljeni, vendar so nekateri dobili nove lastnike, ker so se številne plemiške družine odselile.

Opazne razlike se pokažejo po letu 1947 in knjiga nam ponuja prav primerjavo zgodovinske usode tistih dvorcev, ki so stali na ozemlju, ki je bilo leta 1947 priključeno k Jugoslaviji, s tistimi, ki so stali na ozemlju, ki je prišlo pod Republiko Italijo. V socialistični Jugoslaviji je bila situacija izrazito nenaklonjena grajskim stavbam. Dvorci so bili marsikdaj obravnavani kot dediščina, ki ni slovenska in ki je pripadala »tujim fevdalnim izkoriščevalcem«. Grajske stavbe so nove politične oblasti nacionalizirale, lastniki so se morali izseliti. Razen redkih, ki so postale sedež državnih institucij, kot primer kromberški grad, ki je postal sedež goriškega muzeja, je bila večina ostalih grajskih stavb prepuščena propadanju. K temu negativnemu pojavu je vplivala delno tudi izgradnja Nove Gorice in njen nagel urbani razvoj, ki ni našel ustreznega sožitja s tovrstno kulturno dediščino. Nekateri dvorci so postali celo sedež Uprave državne varnosti, ki je v njih imela preiskovalne zapore. Tak primer sta dvorca Bartolomei in Lenassi v Solkanu. Druge so bile razdeljene med nove lastnike, ki so z nepremišljenimi predelavami grajske stavbe spremenili do neprepo-

znavnosti kot na primer двореc Šempas. Nekatere je takratna novogoriška uprava dala celo načrtno porušiti, kot se je to med letoma 1960 in 1965 zgodilo z monumentalnim dvorcem Palačem v Solkanu. Ustvarila se je torej neugodna klima, ki tej dediščini ni bila naklonjena, nasprotno, do nje je bila celo uničujoča.

Dvorci v Italiji, razen tistih, ki jih je že prej uničila prva svetovna vojna, so po večini imeli milejšo usodo. Večina dvorcev je ostala v zasebni lasti, tako meščanskih kot plemiških družin, torej je ohranila vzdrževalce, ljudi, ki je na te stavbe vezala več stoletna tradicija. Večjih nepremišljenih posegov, kot se je dogajalo v Jugoslaviji, na dvorcih v Italiji ni bilo izvedenih.

Republika Slovenija je v 21. stoletju pred velikim izzivom. Kot moderna država, članica Evropske unije, ima priložnost, da popravi napake 20. stoletja in povrne grajski dediščini pravo mesto, ki ji pripada v slovenskem kulturnem prostoru. Kar nekaj dvorcev je bilo v dvajsetih letih samostojnosti že obnovljenih, mnogi pa še čakajo boljših časov in še naprej neusmiljeno propadajo. Sapačeva dela so vsakakor pomemben korak pri ozaveščanju o pomembnosti naših gradov.

Jernej Vidmar

Angelika Hribar: Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Celje : Društvo Mohorjeva družba, 2008, 316 strani. (Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino; zv. 11)

Po padcu prejšnjega totalitarnega sistema in državni osamosvojitvi v letih 1990/91 smo se na Slovenskem v veliki meri otresli strahu pred meščanstvom in ga v veliki meri »ponovno odkrili«. Meščanstvo je bilo v prejšnjem sistemu po zaslugi znanih stereotipov o »izkoriščevalskem razredu« v veliki meri pač »na slabem glasu«. Zgodovinske raziskave in objave, ki nastajajo v zadnjem obdobju, počasi rušijo te stereotipe in postavljajo meščanstvo na Slovenskem na tisto mesto, ki mu dejansko pripada v slovenski preteklosti. Med njimi po ocenah naših najvidnejših zgodovinarjev, strokovnjakov za vprašanja, povezana z vlogo meščanstva, zavzema posebno pionirsko mesto monografska raziskava avtorice zgoraj omenjene kronike Angelike Hribar. V svojem delu je pod zelo natančen in znanstveno neoporečen drobnogled postavila ugledni meščanski dru-